

מצות הערבה

יעקב קופל

הקדמה
הצגת השיטות
שיטת ר' יוחנן
סידור השיטות
החבטה
הערבה מול הצפצה
רחל ויוסף
הערבה כקרבן
מצות הערבה בימינו
היום השביעי
דרשת הערבה ביחזקאל
ערב

הקדמה

הערבה היא הפשוטה מבין ארבעת המינים, משום היותה חסרת טעם וחסרת ריח. על כן מפתיעה העובדה שהערבה זכתה ליחס מועדף¹ כאשר מצות ערבה מתקיימת בה בלבד:

מצות הערבה במקדש מופיעה במשנה בסוכה¹:

מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלים, ונקרא מוצא. יורדין לשם ומלקטין משם מרביות של ערבה, ובאין וזוקפין אותן בצידי המזבח, וראשיהן כפופין על גבי המזבח. תקעו והריעו ותקעו... כמעשהו בחל כך מעשהו בשבת, אלא שהיו מלקטין אותן מערב שבת ומניחים אותן בגיגיות של זהב, כדי שלא יכמושו. רבי יוחנן בן ברוקה אומר: חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצידי המזבח, ואותו היום נקרא יום חבוט חריות.

במאמר זה נעסוק במצות ערבה בשני חלקים. החלק הראשון יעסוק במהותה של מצות הערבה במקדש, ובגלגולה עד ללקיחת הערבות וחביטתן הנהוגה כיום

¹ פרק ד' משניות ה' - ו'.

ב'הושענא רבה'. החלק השני יעסוק בייחודה של מצווה זו, בביאור עניינה ויחסה למצוות נוספות הנעשות בערבה.

הצגת השיטות

מקורה של מצות הערבה שנוי במחלוקת מסועפת בה נאמרות ארבעת האופציות הבאות:

1. דבר תורה (מפורש בתורה).
2. הלכה למשה מסיני.
3. יסוד נביאים (תקנה שתקנו הנביאים).
4. מנהג נביאים (מנהג שהנהיגו הנביאים).

הגמרא במסכת סוכה, הן הבלית והן הירושלמית, מבררת את השיטות ומנסה לעשות סדר ביניהן.

השיטה הראשונה בתלמוד הבבלי, הסוברת שמצות ערבה היא 'דבר תורה', דחינו כתובה בפירוש בתורה, היא שיטת אבא שאול². הוא מסתמך על הכתוב בפסוק³ "וְעַרְבֵי נַחַל", בלשון רבים, המרמוז על שתי מצוות בערבה. אחת עם הלולב, המתקיימת בכל מקום והאחרת מתקיימת במקדש בזקיפה בצידי המזבח. אולם נראה שזו דעת יחיד⁴ כפי שמסתבר ממהלך הגמרא.

השיטות השניה והשלישית מובאות בשם ר' יוחנן ומוצגות כסותרות זו את זו. בעקבות הסתירה בדברי ר' יוחנן, הגמרא⁵ ניגשת למצוא יישוב לדבריו.

שיטת ר' יוחנן

הגמרא מביאה שתי מימרות בשם ר' יוחנן, באחת מובא שמצות ערבה הלכה למשה מסיני ובשנייה מובא שהיא 'יסוד נביאים'.

הגמרא מביאה הצעה ליישוב הדברים שנדחתה, ולאחר מכן מביאה הצעה נוספת שנשארת.

ההצעה הראשונה היא דעת ר' אבהו ש'שכחום וחזרו ויסדום'. ר' אבהו בא לומר שדברי ר' יוחנן בעצם מתייחסים לאותה המצווה בגלגוליה השונים. בתחילה, אכן היה מדובר במצווה שהיא הלכה למשה מסיני. אולם, בשלב מסוים,

² סוכה דף ל"ד עמוד א', ובדף מ"ד עמוד א'.

³ ויקרא כ"ג, מ'.

⁴ סוכה דף ל"ד עמוד א' מציבים מנגד את חכמים שהם רבים, משמע שזו דעת יחיד. וכן מסתימת לשון הגמרא בדף מ"ג עמוד ב' כדברי ר' יוחנן "כדי לפרסמה שהיא מן התורה" - הצורך בפרסום נובע, כפי שרשי"י שם מסביר, מכך שהיא לא כתובה במפורש בתורה.

⁵ שם דף מ"ד.

כנראה בגלות הראשונה, שכחו את מצות הערבה, וכשחזרו לארץ חזרו וייסדוה מחדש. אולם, לגמרא קשה לקבל את האפשרות ששכחו מצוה זו ולכן מציעה יישוב אחר לסתירה.

ההצעה השניה קובעת שדברי ר' יוחנן מתייחסים לשתי מצוות שונות. מצות הערבה **במקדש** שמקורה הוא **הלכה למשה מסיני**, ומצוה נוספת ליטול את הערבה גם **מחוץ למקדש** שמקורה הוא **יסוד הנביאים**.

על פי יישוב זה ניתן להבין מדוע בחרו לשמר מנהג זה בכל הקהילות אחר החורבן. יתכן וזו היתה כוונתם הראשונית של הנביאים, להרחיב את מצות הערבה גם מחוץ למקדש לפני היציאה לגלות, על מנת שהיא תשמר עד לחזרה מן הגלות.

בתלמוד הירושלמי, מובאת בשמו של ר' יוסי בן ר' בון בשם לוי ההצעה הראשונה אשר הובאה בתלמוד הבבלי, ושם היא לא נדחית.

ניתן אם כן לומר, שישנה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי במציאת יישוב לסתירה שבדברי ר' יוחנן.

חשוב לציין שר' יוחנן נקט בשני המקרים במינוח 'מצות ערבה' ולא חילק בין המקדש לגבולין במפורש, אלא חילוק זה הוא אוקימתא (העמדה) בה הגמרא הסבירה את דבריו. האוקימתא בבבלי מחלקת את דברי ר' יוחנן לשתי מצוות השונות **במקום** קיומן.

לעומתה האוקימתא בירושלמי בשם ר' יוסי בן ר' בון בשם לוי (וכן בשם ר' אבהו בבבלי) מסבירה שדברי ר' יוחנן מתייחסים לשני **זמנים** שונים.

את הדעה האחרונה של 'מנהג נביאים' מביא בבבלי ר' יהושע בן לוי והיא מקבלת משנה תוקף ממעשיהם של ר' אליעזר בר' צדוק ורב, תוקף של 'מעשה רבי'.

בתלמוד הירושלמי הדעה של 'מנהג נביאים' אינה מופיעה במפורש, אולם הפרשנים מנסים למצוא דעה זו בדברי ר' יוחנן המובאים שם, כפי שנראה בהמשך.

התלמוד הירושלמי⁶ מביא אמירה נוספת של ר' יוחנן:

ר' יוחנן אמר לרבי חייה בר בא בבליא: תרין מילין סלקון בדיכון מפשיטותא דתעניתא וערובתא דיומא שביעייא.

ר' יוחנן פונה בדבריו לר' חייה בר בא מבבל, ואומר לו ששתי הלכות חשובות השתמרו בידי בני בבל. שתי ההלכות הן "פשיטותא דתעניתא" – "שאינ עושין פישוט ידים ורגלים אלא בתענית ציבור..."⁷ ומצות ערבה של היום השביעי.

⁶ פרק רביעי הלכה א', י"ח.
⁷ קרבן העדה במקום.

'קרבן העדה' וה'פני משה' מפרשים את דברי ר' יוחנן בירושלמי כך שמוכן מדבריו שמצות הערבה ביום השביעי היא **'מנהג נביאים'** השייך לבני בבל⁸. אולם נראה, שפירוש זה בדברי ר' יוחנן אינו מוכרח. באותה צורה ניתן לומר שהיתה זו מצוה שמקורה היה 'יסוד נביאים' עוד לפני הגלות והיא נשתמרה ביד בני בבל לאחר מכן⁹. כמו כן, לא נראה מלשון הגמרא שר' יוחנן בא לחלוק על ר' יוסי בן ר' בון קודמו, שסבר שמקור מצות ערבה הוא הלכה למשה מסיני.

סידור השיטות

לעניי, ניתן לאחד את דעת הבבלי והירושלמי למקשה אחת. ר' יוחנן לא מתכחש לכך שמצות הערבה קדומה ומקורה **בהלכה למשה מסיני**¹⁰, אך הוא מעיר שהיתה **שכחה** מסוימת (אולי מפני שהפכה ללא רלוונטית ללא המקדש) ודווקא בני בבל¹¹ הם שזכרו את ההלכה של ערבה ביום השביעי. נוסף לכך, יתכן **ובמקביל** למצות הערבה שנהגה במקדש, **יסוד הנביאים** לפני הגלות, במהלכה או לאחריה את מצות הערבה גם מחוץ למקדש¹². כמו כן, יתכן מאוד שבבבל התפתח לו **מנהג** שמשמעותו לקיחת הערבה ביום השביעי וחביטתה¹³. מנהג זה שונה ממצות ערבה לפי מאן דאמר שמקורה הוא 'יסוד נביאים', שכן לפי מאן דאמר 'יסוד נביאים' נראה שמצוה זו צריכה להיות דומה למצוה במקדש בה נוטלים את הערבה ולא חובטים אותה¹⁴.

⁸ זוהי דעת התוספות בסוכה דף עמוד א' ד"ה 'והא אמר ר' יוחנן', לפי דעת ר' יוחנן סובר שמצות ערבה נוסדה בבבל והיא **'מנהג נביאים'**, אולם התוספות בעמוד ב' ד"ה 'כאן במקדש' מסביר שלאחר מכן הגמרא חזרה בה וסברה שמצות ערבה בגבולין, לשיטת ר' יוחנן, היא **'יסוד נביאים'**.

⁹ יתכן אף לפרש שכוונתו להלכה ספציפית שמצות ערבה דוחה שבת ביום השביעי. נושא שמוזכר בגמרא, מספר שורות אחר כך, בשם ר' סימון.

¹⁰ ניתן לומר שגם למאן דאמר שמקורה של מצות ערבה הוא בהלכה למשה מסיני הפסוק שמביא אבא שאול יהווה רק רמז למצוה זו מן התורה הדרשה ההלכתית שבכל זאת נדרשת מהפסוק היא ככל הנראה דרשת חכמים בדף ל"ג עמוד ב' - לרבות ערבות שעל ההרים.

¹¹ דומה לסיפור בני בתירא (בבלי פסחים ס"ו עמוד א', וירושלמי פסחים פרק ו' הלכה א') נתעלמה מהם ההלכה אם פסח דוחה שבת והגיע הלל שעלה מבבל ותרץ להם את הבעיה, לפי הירושלמי הוא אמר שכן שמע משמעיה ואבטליון. זוהי דוגמא נוספת לכך שהלכה דומה נשתמרה דוקא בבבל.

¹² ניתן לומר שלדעה בבבלי הסוברת שמקור מצות ערבה הוא 'מנהג נביאים', אף הנטילה בגבולין בזמן המקדש היתה מנהג.

¹³ יתכן ומנהג זה החל בבבל כמנהג אבלות על החורבן, שמשמעותו רמוזה בתהלים מזמור קל"ז:

על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון.

על **ערבים** בתוכה תלינו כנרותינו.

איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר.

אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני.

כי שם שאלונו שוביניו דברי שיר ותוללנו שמחה שירו לנו משיר ציון.

תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי.

זכר ה' לבני אדם יום ירושלים האמרים ערו ערו עד היסוד בה.

בת **בבל** השדודה אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו.

אשרי שיאחו ונפץ את עלליך אל **הסלע**.

מהלך הגמרא בסוכה¹⁵ עוסק בעיקר בשיטת ר' יוחנן הסוברת כשיטה השניה והשלישית שהבאנו לעיל, שמקור מצות ערבה הוא הלכה למשה מסיני ויסוד נביאים'. אולם בסוף הסוגיא מתבצע מהפך כאשר מובאים מעשי חכמים הנוהגים כשיטה הרביעית, שמקור מצות ערבה הוא 'מנהג נביאים', ועל כן הם חובטים את הערבה ואינם מברכים על כך. ההלכה הסופית נפסקה כפי שנהג העם, כלשון הרא"ש¹⁶: "זהעם נהגו כרב אילפס". אולם אין מברכים על מצוה זו מפני שהיא מנהג¹⁷.

החבטה

מצות חבטת הערבה הנהוגה בימינו סותרת לכאורה את מצות זקיפת הערבות בצידי המזבח שהיתה נהוגה בזמן המקדש. זאת למרות שכפי שאמרנו לעיל, המצוה הנהוגה בימינו היא גלגול של אותה מצוה שהיתה נהוגה בזמן המקדש.

לפני שננסה למצוא את החוט המקשר בין שתי המצוות הללו, מן הראוי לציין את דעת ר' יוחנן בן ברוקה הסובר שעוד במקדש היה מנהג לחבוט. ר' יוחנן בן ברוקה סובר שנטלו 'חריות של דקלים' וחבטו בהן בצידי המזבח. אין זה פותר את הקושיא שיש לנו לגבי הערבה, אך דעה זו מעלה כיוון מעניין לגבי מהות החבטה.

הנימוק לשיטת ר' יוחנן בן ברוקה מובא בשם ר' לוי בבבלי¹⁸:

מה תמר זה אין לו אלא לב אחד אף ישראל אין להם אלא לב אחד
לאביהם שבשמים.

החבטה מבטאת מעין 'התבטלות' כלפי רבונו של עולם. התמר מסמל את חיבור לב כל ישראל לאביהם שבשמים. נראה שעקרון דומה של חיבור ניתן לומר לגבי הערבה, כפי שמופיע בויקרא רבה¹⁹:

... 'עַרְבֵי נָחַל' – אלו ישראל – מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה
ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא
מעשים טובים.

¹⁴ ניתן לומר שאף למאן דאמר שהערבה נזקפה על המזבח, שאר הנוכחים במקדש נטלו בידם ערבות, כפי שאומר הרמב"ם בהלכות לולב פרק ז' הלכה כ"ב. בעקבות כך, מחוץ למקדש שם אין מקום לוקוף את הערבות, הסתפקו בנטילתם.

¹⁵ סוכה דף מ"ד עמוד א'.

¹⁶ שם פרק ד' דף מ"ד עמוד א'. מובא גם כן בטור או"ח סימן תרס"ד, וכן פוסק הרמב"ם בהלכות לולב פרק ז' הלכה כ"ב ור"י בתוספות דף מ"ד עמוד ב', ד"ה "כאן במקדש כאן בגבולין".

¹⁷ ר' אליעזר ממיץ, בעל "ספר היראים" (אות קכ"ד, תכ"ב), "המרדכי" (שבת פרק ב' אות רפ"ה) ובעל "ספר המצוות הגדול" (עשין מ"ד) כתבו שבעקרון נפסקה הלכה כמאן דאמר "יסוד נביאים אלא שהמנהג היה שלא לברך. במבט ראשון קשה להבין כיצד מתקבל מנהג שלא לברך על מצוה, אולם הרעיון שמאחורי אי הברכה יתבאר בהמשך המאמר.

¹⁸ סוכה דף מ"ה עמוד ב'.

¹⁹ פרשה ל' פסקה י"ב.

ומה הקב"ה עושה להם? לאבדן אי אפשר.
אלא אמר הקב"ה יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על
אלו. ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה הדא הוא דכתיב:
'הַבּוֹנֵה בְּשָׁמַיִם מַעְלֹתַי'. ואימתי הוא מתעלה כשהן עשויין אגודה
אחת שנאמר: 'וְאֶגְדַּתְּוּ עַל אֶרֶץ יִסְדָּה'.
לפיכך משה מזהיר לישראל 'וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הַרְּאִשׁוֹן'.

על פי מדרש זה, הערבה מבטאת את אלו שאין בהם טעם וריח אך הם שייכים
לעם ישראל. חז"ל מורים לנו שהיחס אליהם צריך להיות של קירוב וקישור עם
שאר כלל ישראל.

המדרש מתייחס לערבה שאגודה בלולב, אך הוא אינו פותר את השאלה לגבי
מהות הערבה של היום השביעי. אכן בכל ימי החג, הערבה, המבטאת את
החלקים בעם שאין להם טעם וריח, אגודה יחד עם שאר המינים ואז 'מכפרים
אלו על אלו'. אולם, כאשר ביום השביעי אנו לוקחים את הערבה בנפרד
וחובטים אותה בקרקע, נראה שאנו עושים פעולה המנוגדת לעקרון החיבור.
שבעה ימים אנו מקרבים את הרחוקים וביום השביעי אנו חובטים אותם?

הערבה מול הצפצפה

אמר רבי אבהו: אמר הקדוש ברוך הוא אני אמרתי שיהו ישראל
לפני כ'קח על מים רבים' ומאי ניהו? ערבה, והן שמו עצמן כצפצפה
שבהרים.²⁰

דברי ר' אבהו באים כהסבר לפסוק ביחזקאל²¹: 'וַיִּקַּח מִזְרַע הָאָרֶץ וַיִּתְּנֶהוּ בַשָּׂדֶה
זֶרַע קָח עַל מַיִם רַבִּים צִפְצָפָה שָׁמוֹ'.

הפסוק מתאר לקיחה מזרע הארץ, ממים רבים, ושימתו ב'שדה זרע' לצפצפה.
כוונת הנביא יחזקאל היא לצדקיהו שהושם למלך על ממלכת יהודה על ידי
נבוכדנאצר מלך בבל, לאחר שהאחרון הגלה לבבל את יהויכין שמלך עד אז.
רש"י במקום מסביר שר' אבהו רואה את הפסוק כבקורת על צדקיהו²².

ר' אבהו לוקח את העיקרון שבדברי הנביא יחזקאל ומשליך אותו על היחס
הראוי בין עם ישראל לקב"ה.

²⁰ סוכה דף ל"ד עמוד א'.

²¹ י"ז, ה'.

²² ד"ה "קח על מים רבים צפצפה שמו" - "...אלמא, גריעותא היא, דבתוכה נאמר ביחזקאל".

אמירתו של ר' אבהו באה לבטא שעם ישראל היה צריך להיות כמו ערבה לפני הקב"ה, דהיינו שפל. במקום זאת, עם ישראל שם עצמו כצפצפה שבהרים והתגאה, כשם שצדקיהו נטל לעצמו שררה והתגאה בניגוד לרצון ה'.

ר' אבהו מחדד לנו את מהותה של הערבה בניגוד למהותה צפצפה. מדבריו יוצא שהערבה מבטאת את השפלות שלנו מול גאותו של הקב"ה.
המדרש בויקרא רבה²³ הולך בכיוון דומה:

יְעַרְבֵי נַחֲלִי' זֶה יוֹסֵף מֵה עֵרְבָה זֶה כְּמוֹשָׁה לִפְנֵי ג' מִינֵין הִלְלוּ כִּךְ מַת
יוֹסֵף לִפְנֵי אַחִיו, דָּבָר אַחֵר... יְעַרְבֵי נַחֲלִי' זֶה רַחֵל מֵה עֵרְבָה זֶה
כְּמוֹשָׁה לִפְנֵי ג' הַמִּינֵין כִּךְ רַחֵל מַתָּה לִפְנֵי אַחוּתָהּ.

מדרש זה יוצר הקבלה בין הערבה לבין יוסף ורחל שהיו כפופים לפני אחיהם. עקרון הכפיפות מסתדר יפה עם העובדה שהערבה אגודה יחד עם שאר המינים, כאשר יחסית אליהם היא הכי כמושה וללא טעם וריח. המדרש לוקח נקודה זו ומרימה על נס - דווקא שפלותה היא המהות המיוחדת של הערבה.

על פי כיוון זה ניתן יהיה להבין מדוע לוקחים את הערבה ביום השביעי וחובטים אותה בקרקע, אקט המבטא לכאורה את התבטלותנו כלפי ריבונו של עולם.

אולם, כיצד נסביר את מצות הערבה שנהגה במקדש, שם לקחו את הערבה מהעיר מוצא שמתחת לירושלים, ולאחר מכן העלו אותה לבית המקדש וזקפו אותה בצידי המזבח?

ממה נפשך או שיש כאן ביטוי להכנעה ולכן כפי שנוהגים בימינו נוטלים את אגודת הערבה וחובטים אותה על הקרקע או שזהו ביטוי לגדולה ואז זוקפים אותה בצידי המזבח.

רחל ויוסף

הרעיון המסתתר כאן מורכב, ועל כן נקדים הסבר על דמויות המפתח המוזכרות במדרש - רחל ויוסף.

המדרש האחרון הדגיש את עניין מיתתה של רחל לפני אחותה. נראה שגם בחייה היחס בין רחל לבין לאה היה יחס של התבטלות, כפי שעולה מסיפור ההחלפה ביניהן ביום החתונה עם יעקב אבינו, שם ויתרה רחל ללאה ולא גילתה ברבים את תרמיתו של לבן. תיאור זה מסתדר עם הדמיון שחז"ל מצאו בין רחל לבין הערבה.

²³ פרשה ל', פסקה יז.

רחל אמנו לא זכתה להיקבר במערת המכפלה יחד עם שאר האבות והאמהות, אלא מתה בדרך, ויעקב אבינו בחר לקבור אותה דווקא שם. הסבר לכך מופיע במדרש בבראשית רבה²⁴:

וְתַמַּת רַחֵל וַתִּקָּבֵר בְּדֶרֶךְ אַפְרָתָהּ – מֵהָ רָאָה אַבְיָנוּ יַעֲקֹב לִקְבֹּר אֶת רַחֵל בְּדֶרֶךְ אַפְרָתָהּ? אֲלֵא צַפָּה יַעֲקֹב אַבְיָנוּ שֶׁהַגְלוּיּוֹת עִתִּידוֹת לַעֲבוּר שָׁם, לְפִיכֵךְ קִבְרָהּ שָׁם כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה מִבְּקִשְׁתָּ עֲלֵיהֶם רַחֲמִים. הַדָּא הוּא דְכַתִּיב: 'קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תַמְרוּרִים רַחֵל מִבְּכָה עַל בְּנֵיהֶּי'.

דמותה של רחל אמנו מוצגת במדרש זה כאם המבקשת רחמים על עם ישראל בדרכו לגלות. עניין זה בא כתוצאה ממותה בדרך, וקבורתה שלא עם שאר האבות והאמהות. מותה של רחל דווקא בדרך, נועד כדי שמקום זה יהיה מקום של בקשת רחמים על עם ישראל בדרכם לגלות.

דמותו של יוסף, בדומה לדמותה של רחל, מושווית לערבה. כמו רחל, גם יוסף היה כפוף לפני אחיו בחייו. לא רק זאת אלא שאחיו הפילוהו לבור ומכרוהו לאורחת ישמעאלים. בדומה לרחל, מנפילה זו יצאה גם כן ישועה לעם ישראל. מנפילתו של יוסף הוכנה תשתית במצרים שסייעה לעם ישראל בגלותו. חשיבות מעמדו של יוסף במצרים בשביל עם ישראל, מתגלה יותר עם מותו. אז, דווקא כאשר יוסף איננו, קם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף, ואז התחילו הצרות. דמותו של יוסף מלווה את כל תהליך הגלות במצרים כאשר כל הזמן מוטלת על כתפי יורשי האחים המחויבות להעלות את עצמות יוסף ארצה, מה שהתממש רק בסוף התהליך הארוך, בכניסת העם לארץ.

המשותף לדמויות של יוסף ורחל הוא ששניהם 'נפלו' בפני אחיהם, ומנפילה זו יצאה טובה לכלל. אותה 'נפילה' לא היתה אירוע מקרי שהיה שייך רק למותם אלא 'נפילה' המבטאת כיוון ייחודי גם בחייהם. נפילתו של יוסף אירעה לפני אחיו בבור ושל רחל לפני אחותה בסיפור ההחלפה בידי לבן. 'נפילות' אלו היו קשות באותו הרגע, ורק לאחר זמן התברר שסופה של ה'נפילה' - תקומה. אצל רחל המדרש מספר לנו שהתקומה היא בתפילתה בשמים לאחר מותה, כאשר מדרש אחר²⁵ מסביר שתפילתה מתקבלת בזכות התכופותה לפני אחותה בסיפור ההחלפה. כמו כן, אצל יוסף נפילתו לפני אחיו הכשירה את הקרקע להישרדותם של בני ישראל במצרים. ולאחר מותו, כשהצרות החלו לתכוף, אז החל תהליך הגאולה, שכן גזירת העינוי היתה קיימת עוד מברית בין הבתרים

²⁴ פרשה פי"ב, י"ג.

²⁵ איכה רבה הקדמה פסקה כ"ד, לפי המדרש זוהי משמעות הפסוק "כי יש שכר לפעולתך".

ורק כעת היא מתממשת לאחר מות אחרון האחים. כמובן שבעקבות גזירת העינוי יש צפייה גם לקיום הבטחת הגאולה "וְאַחֲרַי כֵּן יֵצְאוּ בְּרַבֵּשׁ גְּדוּל"26, אך זאת תתקיים רק לאחר החלק הראשון שהתחיל במות יוסף27.

הערבה כקרבן

המדרש בויקרא רבה28 שהזכרנו לעיל, השתמש במושג ה'מיתה' על מנת לבטא את היחס שבין רחל ויוסף לאחיהם. כפי שבארנו, 'מיתה' זו הולידה לאחריה צפייה לישועה.

אנו מוצאים תהליך דומה במצות הקרבת הקורבנות במקדש. במצוה זו, הכהן לוקח את הקורבן החי והנושם ומקריבו מעל גבי המזבח. פעולה זו מעלה את הקרבן לדרגה יותר עליונה ועמה מתעלה כל העולם.

מצות הערבה במקדש, בה זקפו את הערבה בצידי המזבח כך שתסוכך עליו, היוותה מעין קורבן לפני ה'.

מורי ורבי, הרב מנשה וינר שליט"א, מסביר שהערבה מבטאת את מקורות המים שלנו, ובמעשה הקרבה זה אנו לוקחים את הערבה שיונקת מהנחל, ואומרים שכעת היא יונקת ממקור יותר גבוה29. הקרבת הערבה על המזבח עולה לריח ניחוח לפני ה', ומבטאת את תלותנו בקב"ה שהוא אשר מביא לנו את המים. הקב"ה הוא המקור הראשי לשפע הזה ורצוננו שאכן מקורות המים שלנו יגיעו מגבוה.

ניתן לצרף לרעיון זה את אשר נאמר עד כה. הערבה מבטאת את הנפילות והצרות של עם ישראל כפי שהיו אצל יוסף ורחל. בהקרבתה אנו מזכירים לפני ה' את דמותם ומבקשים שיקבל את הכנעתנו בפניו, שישמע את תפילותינו30, ויוציאנו מצרותינו לרווחה, כך שגם מהנפילות והצרות תצא לנו הרווחה וישועה.

²⁶ בראשית ט"ו, י"ד.

²⁷ אמנם יוסף נפטר ראשון מבין האחים, ונאמר במדרש שעד שלא מתו כל האחים לא החלו הצרות להגיע, אך הפסוק מדגיש שהגזרות החלו בעקבות מלך "אשר לא ידע את יוסף".

²⁸ פרשה ל', פסקה י'.

²⁹ על גבי עקרון זה הוא הוסיף להסביר שהמזבח עצמו הוא מקור מים מטהר, כפי שמופיע במאמר חז"ל בזבחים דף מ"ג עמוד ב', המדמה את המזבח למקוה טהרה מאש: "אמר רב חסדא: מרי דיכי מזבח מקוה טהרה, אמר רבי זירא: שמשלה בתן האור".

³⁰ לעניין שמיעת התפילה מתחבר מדרש חז"ל נוסף בויקרא רבה (ל', י"ד) בשם ר' מני "וערבה דומה לפה", וכן למאמר מתיקוני זוהר נ"ו, ב' "ואתקריאת ערבה מסטרא דתרין שפוון (תרגום מילולי: של שני שפתיים) דאינון למודי ה"י".

מצות הערבה בימינו

עד כה הסברנו את מצות הערבה שנהגה **במקדש** אשר היוותה מעין קרבן. כמו כן, הבאנו את המדרש המסביר שהערבה, האגודה יחד עם שאר המינים הניטלים **במשך כל חג הסוכות**, מבטאת את עמי הארצות. ברצוני להסביר כעת, כיצד שתי מצוות אלו מתקשרות למצות הערבה של **היום השביעי** הנהוגת בימינו.³¹

במהלך חג הסוכות אנו נכנסים לסוכה ונוטלים את ארבעת המינים וגורמים להורדת שפע של חסדים לעולם.³² הערבה הניטלת יחד עם שאר המינים, אכן מבטאת במקרה זה את עמי הארצות, ללא טעם וריח, הנאגדים יחד עם שאר עם ישראל. בסופו של החג, **ביום השביעי** הנקרא 'הושענא רבא', **אנו נוטלים את הערבה לבדה מפני שאז היא ממלאת תפקיד אחר.**

יום 'הושענא רבא', מהווה סוף של תהליך ארוך המתחיל בחודש אלול וממשיך דרך ראש השנה, עשרת ימי תשובה ויום כיפור. חג הסוכות עם אופיו המיוחד משתלב גם כן בתהליך התשובה של הימים הללו כאשר הביטוי לכך נעשה בעזרת הסוכה והלולב. בקשת 'הושע נא' הנאמרת במהלך החג, משתלבת גם היא בתהליך זה. ביום האחרון של החג, ביום 'הושענא רבא', אנו מוסיפים בקשה מיוחדת. בקשה שאינה ניתנת להיאמר במילים, אלא באה לידי ביטוי במעשה. זוהי בקשה שאין לה תפיסה במציאות הרגעית, אלא בקשה השייכת לעולמות עליונים ומנסה להשפיע על הנהגת העתיד. ברגעים חשובים של היום השביעי, לאחר שהדין כבר נחתם וההארכה הנוספת עומדת להסתיים, עומד עם ישראל ומקבל עליו את הדין בצורה מיוחדת.

אנו לוקחים את הערבה המבטאת את הדינים³³ ואותה אנו חובטים על הקרקע, כבקשה לימיתוק הדינים³⁴. דהיינו, שגם הדינים שחס וחלילה עלולים להיגזר עלינו, יתמתקו ויובילו בסופו של דבר לישועה ונחמה. זוהי בקשה שאינה יכולה להאמר מכיוון שלכאורה יש בה קביעה של דין, ועל כן גם אין לברך עליה.³⁵ מעשה חשוב זה, שכולו סוד, נועד לבטא את מה שבפה אי אפשר להגיד.

³¹ למקורות נוספים בטעם מצות החבטה ניתן לעיין בשו"ת יחוה דעת חלק ג' סימן מ"ח.

³² רעיא מהימנא פרשת פנחס רנ"ו, א'. ובהרחבה בפרי עץ חיים שער הלולב פרק ג'.

³³ בהקשר של הערבה לעומת שאר המינים היא מבטאת את עמי הארצות. אולם, **כאשר היא עומדת לבדה היא מבטאת את מידת הדין העוטפת את עם ישראל.**

³⁴ עקרון דומה מופיע במדרש רבה שמות פרשה כ"ג פסקה ג': "ויורוהו ה' עץ וישלך אל המים - אי זה היה? ר' נתן אומר: ירדינון היה. רבי יהושע אומר: של ערבה היה. ר' אליעזר המודעי: אומר של זית היה. מכל מקום עץ מר היה והמתיק המים המרים".

³⁵ ניתן להתרשם מדברי ספר הקנה ד"ה "סוד ההקפות": "...וגם ערבה יחידה אם נברך עליה תרתי לריעותא חדא מה שאמרת ויעוד יחירה אף ה' כי לקחת אותה בעבור שאינה עושה פרי ועליה נבאשין מהרה להיות הדין כפוף... ערבה לשפתיים רומז לפחד והוד התובעים דין".

עקרון 'מיתוק הדינים' בערבה מאוד דומה לתהליך שעבר על רחל ויוסף. תהליך שתחילתו בנפילה וסופו בישועה. בבית המקדש אנו מקריבים במכוון את הערבה על מנת להעלותה למקור יותר עליון. ההקרבה לא מבטאת 'נפילה' סתמית, אלא כניעה אמיתית מרצון בפני ריבונו של עולם, עיקרון שמופיע גם בערבה הניטלת עם הלולב.

מצות חבטת הערבה נעשית לאחר שהנחנו את הלולב, עם הערבה האגודה בו, מידינו. הסיבה לכך נובעת מהשוני שבין שתי מצוות אלו, כפי שמביא ר' חיים ויטל בשם האר"י הקדוש ב"שער הכוונות"³⁶:

... אבל אלו הגבורות הם על ידי הערבה שהיא מנהג נביאים ליקח ערבה זולת אותם של לולב ותחבוט אותה בקרקע ולא תברך כמו שאמרו ז"ל: 'חביט חביט ולא בריך'. ולכן אבאר ענין הערבה אשר ביום זה, הנה אחר שאמרו קדיש תתקבל של אחר סדר ז' ההקפות קח ה' בדים של ערבה כשרות כמו אותם שבלולב ולא תקחם קודם עם הלולב כמנהג קצת עמי הארץ כי אין ראוי לעורר הגבורות והדינין בזמן כניסת החסדים...

כמו כן מופיע בהמשך דבריו עניין 'מיתוק הדינים' בהקשר זה:

וכוונת החבטה בעצמה הוא הכאת הדינין וירידתם במלכות שבה הנקראת קרקע עולם, כנודע, וגם עניינה הוא להכות ולשבר ולהחליש כח הגבורות כדי שיתמתקו ויתבסמו.

נוסף לאלו מסביר ר' חיים ויטל בשם האר"י הקדוש, שיש חשיבות גם להרמת הערבות לאחר החבטה, מה שמבטא את העליה בסוף התהליך:

כוונת החבטה שהוא הורדת הערבות וחבטן בקרקע אבל בעת העלותן מן הקרקע, כי בכל חבטה יש ירידה ועליה, ולכן בעת העליה תכוין כוונה אחרת...

היום השביעי

הגמרא במסכת סוכה³⁷ מציבה זה כנגד זה את היום הראשון המיוחד למצות לולב במקדש הדוחה אפילו את השבת, כאשר מנגד עומד היום השביעי ובו יש את מצות הערבה שגם כן דוחה את השבת. העמדה זו יוצרת מבנה מעניין של היום הראשון מול היום השביעי.

³⁶ דרושי תג הסוכות, דרוש ח'. וכן נפסק להלכה על ידי המגן אברהם (אורח חיים תרס"ד הלכה ז' סימן קטן ח') וגם לדעת החולקים, על כל פנים בשעת החבטה צריך להחזיק את הערבה לבד.
³⁷ דף מ"ג עמוד ב'.

מבנה דומה אנו מוצאים בחג הפסח שבו עניינו של היום הראשון הוא יום יציאת מצרים, המקבל את הכינוי 'חג הפסח'. לעומתו יש את היום השביעי שבו ירדו ישראל לים סוף ובו בעצם השתחררו לגמרי מעולם של המצרים. לכאורה עם ישראל השתחרר טכנית ממצרים עוד ביום הראשון, אולם השחרור מפני הפחד המנטלי, שהם עוד ישובו למצרים אירע רק בקריעת ים סוף, ביום השביעי.

ניתן לזהות כאן **תהליך** המתחיל ביציאה פיזית ממצרים והרגשת רוממות על אף היציאה החפוזה והמסתיים בכך שהמצרים נחבטים בים, כאשר בני ישראל עוברים ביבשה.

בני ישראל עמדו בפחד עצום שמא המצרים יצליחו להשיבם למצרים. על כן הם זעקו לקב"ה שיושיעם, והפתרון שניתן היה - להכות במטה על הים - **מעין החבטה בערבה**. אלא שכידוע הים נקרע רק כאשר היתה מסירות הנפש של הקפיצה למים³⁸. דווקא מתוך **התבטלות** זו כלפי ריבונו של עולם נקרע ים סוף³⁹.

דרשת הערבה ביחזקאל

חז"ל דרשו במסכת סוכה⁴⁰ שעץ הצפצפה אינו כשר למצות הערבה:

תנו רבנן ז' ערבי נחל' - הגדילות על הנחל פרט לצפצפה הגדילה בין ההרים. אמר רבי זירא: מאי קראה 'קח על מים רבים צפצפה שמו'... אמר רבי אבהו: אמר הקדוש ברוך הוא - אני אמרתי שיהו ישראל לפני כ'קח על מים רבים', ומאי ניהו? ערבה. והן שמו עצמן כצפצפה שבהרים.

הפסוק "קח על מים רבים צפצפה שמו" נלקח מתוך נבואת יחזקאל⁴¹ המתתייחסת לצדקיהו שמלך באותה התקופה.

הרקע לנבואה זו מתחיל בנבוכדנאצר מלך בבל אשר גרש לבבל את יהויכין שמלך באותה תקופה, והמליך במקומו את צדקיהו. הנביא רואה בצורה שלילית את מלכותו של צדקיהו ומדמה אותו לערבה שנהפכה לצפצפה. מכאן

³⁸ מכילתא בשלח פרשה ה'.

³⁹ העיקרון שסוף ירידה - עליה, מתבטא בצורה מעניינת בדברי חז"ל (פסחים דף קי"ח עמוד ב', ערכין דף ט"ו עמוד א' ובמכילתא בשלח פרשה ו'), לבני ישראל היה חשש שהמצרים יצאו מהים בצד השני והקב"ה הוכיח להם שאין זה כך, 'וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים'. יתכן שוהו ההבדל בין ישראל לאומות העולם שלישראל יש תקומה ולכן הם יצאו מהצד השני ולאומות העולם אין.

⁴⁰ דף ל' עמוד א'.
⁴¹ יחזקאל י"ז, ה'.

למדו חז"ל שהצפצה, המבטאת נשיאת ראש ללא רשות מהקב"ה - פסולה למצות ערבה.

אולם, מעניין שיהויכין אשר ירד לבבל בתחילת הסיפור זכה לעלות לבסוף על שולחן מלכים⁴² (בדומה ליוסף):

וַיְהִי בְשָׁלְשִׁים וְשֶׁבַע שָׁנָה לְגָלוּת יְהוֹיָכִין מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּשָׁנִים עָשָׂר
 חֹדֶשׁ בְּעֶשְׂרִים וְשֶׁבַע לַחֹדֶשׁ נָשָׂא אֹיִל מֶרְדֵּךְ מֶלֶךְ בָּבֶל בְּשָׁנַת
 מָלְכוֹ אֶת רֹאשׁ יְהוֹיָכִין מֶלֶךְ יְהוּדָה מִבֵּית כְּלָא: וַיְדַבֵּר אֹתוֹ טְבוֹת
 וַיִּתֵּן אֶת כֶּסֶף מַעַל כֶּסֶף הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אֹתוֹ בְּכֶבֶל: וְשָׂנֵא אֶת בְּגָדֵי
 כְּלָאוֹ וְאָכַל לֶחֶם תְּמִיד לְפָנָיו כָּל יְמֵי חַיָּו: וְאַרְחָתוֹ אֲרָחַת תְּמִיד
 נִתְּנָה לוֹ מֵאֵת הַמֶּלֶךְ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ כָּל יְמֵי חַיָּו.

דרשת חז"ל נכתבה על מנת להסביר לנו מדוע אין אנו נוטלים צפצה, אך נראה שניתן להסיק מדרשה זו עניין נוסף - מדוע אכן יש ליטול את הערבה.

נראה שבניגוד לצדקיהו המסמל את הצפצה, המקרה של יהויכין שהורד ממלכותו ולבסוף עלה על שולחן מלכים הולם את התהליך שהסברנו לעיל וקִישְׁרָנו לערבה⁴³.

ערב

המילה 'ערבה' מזכירה את השורש ע.ר.ב ונראה שיש לכך משמעות חשובה שתגדיר את עניינה של המילה.

כאשר אדם אומר על מאכל מסויים שהוא ערב לחיכו, כוונתו שהוא חש נעימות כתוצאה מאותו מאכל. בתנ"ך, הערבות היא תופעה הנובעת מהתבטלות ושבירה של דבר מסוים. בדוגמא שהבאנו מדובר על מאכל. המאכל נאכל בפה ויוצר ערבות לאדם האוכל.

"וְעָרְבָה לָהּ מְנַחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּיָמֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קִדְמָנִיִּת"⁴⁴ - כאשר הקרבן עולה על המזבח ונשרף הדבר 'ערבי' להקב"ה. הפעולה של הערבות חלה כאשר דבר מתאכל ונשמד, במונן מסוים, ומבטאת במקרה הזה את העלאת הקרבן במדרגתו. תופעה זו חלה גם באוכל המתעלה כאשר הוא מתחבר לגוף האדם, בדומה לקרבן המתעלה כאשר הוא עולה 'אישה לה'.

⁴² מלכים ב' כ"ז, ל', וכן בדומה בירמיהו נ"ב, ל"א - ל"ד.
⁴³ תחילת ירידתו של יהויכין ממלכותו נבעה מחטא (מלכים ב' כ"ד, ט"ו) "וייעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשה אביו", אולם חז"ל מגלים לנו שלאחר מכן עשה תשובה בשבתו בכלא (ויקרא רבה י"ט, סוף ו'). בעקבות תשובה זו התמתקו הדיינים ולבסוף זכה יהויכין, על אף היותו בבבל, לשבת אצל שולחן מלכים.
⁴⁴ מלאכי ג', ד'.

אנו אומרים בשיר הכבוד "יערב נא שיחי עליך כי נפשי תערוג אליך"⁴⁵ - כיצד ניתן לומר על תפילה שתהא ערבה? איזה תהליך של איכול יש כאן?

על מנת לענות על שאלה זו, נברר את המושג 'ערגה'.

"כִּאֵיל תִּעְרַג עַל אֲפִיקֵי מַיִם בֶּן נֶפְשֵׁי תִּעְרַג אֶלֶּיךָ אֱלֹהִים"⁴⁶ - מדוע האייל עורג על אפיקי מים?

"גַּם בְּהִמּוֹת שָׂדֶה תִּעְרוֹג אֶלֶיךָ כִּי יִבְשׁוּ אֲפִיקֵי מַיִם..."⁴⁷ הערגה היא זעקת שבר של האייל שנמצא לפני אפיקי המים היבשים והוא צמא למים. כך אנו פונים לה' בלב נשבר, צמאים לקרבת אלקים שישמע את תפילתנו, ודווקא אותו השבר ערב לפני ה'. כוונת הדברים היא אם כן - מפני ש'נפשי תערג' - "יערב נא שיחי".

הגדרה זו של פעולת הערבות, מתאימה למבנה שהסברנו לגבי חבטת הערבה⁴⁸. מטרת החבטה להתבטל כלפי ריבונו של עולם וגם ליצור מצב שבו תפילתנו תישמע ואנו ניוושע מתוך השבר. דווקא מתוך השבר תערב תפילתנו לפני הקב"ה והוא יושיענו במהרה.

נסיים בדברי הנביא ישעיה⁴⁹:

וְעַתָּה שִׁמְעוּ יַעֲקֹב עֲבָדֵי וְיִשְׂרָאֵל בְּחַרְתִּי בּוֹ:
כֹּה אָמַר ה' עֲשֵׂה וְיִצְרָף מִבֶּטֶן יַעֲזֹרֶךָ אֶל תִּירָא עֲבָדֵי יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאוֹן
בְּחַרְתִּי בּוֹ:
כִּי אֶצְקֶם מַיִם עַל צְמָא⁵⁰ וְנוֹזְלִים עַל יִבְשָׁה אֶצְקֶם רוּחִי עַל זֶרְעֶךָ וּבִרְכָתִי
עַל צִאֲצָאִיךָ:
וְצִמְחוּ בֵּין חֲצִיר כְּעֲרָבִים עַל יְבֵלֵי מַיִם.

⁴⁵ דומה מעט לפסוק בתהלים קי"ד, ל"ד "יערב עליו שיחי אנכי אשמח בה". זהו פסוק סיכום לתהליך המופיע במזמור בפסוקים כ"ז - כ"ח "כלם אליך ישברון לתת אכלם בעתו. תתן להם ילקטון תפתח ידך ישבעו טוב". השורש של "ישברון" הוא ש-ב-ר.

⁴⁶ תהלים מ"ב, ב'.

⁴⁷ יואל א', כ'.

⁴⁸ כעת תובן יותר ההקבלה לקריעת ים סוף המובאת במדרש שיר השירים כ"א, ה' על הפסוק (שיר השירים ב', י"ד) "יונתני בחגוי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמיעיני את קולך כי קולך ערב ומראיך נאוה". שם מוסבר שפסוק זה מוסב על הרגע שבו מצרים רדפו את ישראל וישראל צעקו לה' מתוך הצרה - וצעקת שבר זו ערבה לה' ובעקבותיה הוא קרע את הים.

⁴⁹ ישעיה מ"ד א' - ד'.

⁵⁰ מזכיר את האייל העורג על אפיקי המים היבשים.